

DOI: 10.59560/18291155-2024.3-147

ԱՆՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

*Հայ-ռուսական համալսարանի
իրավունքի տեսության և սահմանադրական
իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ,
ՀՀ քննչական կոմիտեի Երևան քաղաքի
քննչական վարչության
Մալաթիա-Սեբաստիա վարչական շրջանի
քննչական բաժնի ավագ քննիչ*

**«ՆԱԽՆԻՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔԸ ՈՐՊԵՍ ՄՏԱՎՈՐ
ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ SUI GENERIS ՕՐՅԵԿՏ**

Ամփոփագիր

Ավանդական բժշկական գիտելիքը ժողովրդի, համայնքի՝ սերնդեսերունդ փոխանցվող ոչ նյութական մշակութային ժառանգություն է: Ավանդական բժշկական գիտելիքն իր մեջ ներառում է ոչ միայն որոշակի առողջական խնդիրների դեպքում կոնկրետ դեղամիջոցների կիրառում, այլև դեղամիջոցների պատրաստման ընթացակարգային հմտություններ: Ավանդական բժշկական գիտելիքն իրավական տեսանկյունից պաշտպանելու համար անհրաժեշտ է նախևառաջ ձևավորել համապատասխան օրենսդրական հիմքեր: Սակայն ավանդական գիտելիքը պաշտպանող օրենսդրությունները դուրս են դասական մտավոր սեփականության իրավունքի ինստիտուտներից, այդ պատճառով հաճախ անվանվում են sui generis՝ «յուրօրինակ», «միակն իր տեսակի մեջ»: Պատճառն այն է, որ նախ՝ հեղինակային իրավունքի օբյեկտ լինելու հիմնական պահանջը՝ հեղինակ (հեղինակների խումբ) ունենալու անհրաժեշտությունն ավանդական գիտելիքների դեպքում բացակայում է: Ինչ վերաբերում է ավանդական գիտելիքը դասական արտոնագրային իրավունքի օբյեկտ համարելուն, ապա ավանդական

ՍԱՀՄԱՆԱՐԳՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ ♦ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ♦ 3(115)2024

գիտելիքի գլխավոր հատկանիշը՝ ավանդականությունը, սերնդեսերունդ փոխանցվելու հանգամանքը հակադրվում է արտոնագրային իրավունքի օբյեկտի «նորույթ» լինելու պայմանին: Այդ է պատճառը, որ հաճախ ավանդական գիտելիքի իրավական պաշտպանությունն իրականացվում է առանձին օրենսդրություն ձևավորելու միջոցով: Բժշկական ավանդական գիտելիքը և դրանում օգտագործվող գենետիկական պաշարները պաշտպանելու այլ եղանակ է դրանց՝ որպես նախնիների իրավունքի /տեղաբնիկ ժողովուրդների իրավունքի/ մասի ճանաչումը, ըստ որի՝ այս ժողովուրդներն ունեն իրենց պատկանող հողերի վրա գոյություն ունեցող ռեսուրսները տիրապետելու, օգտագործելու, տնօրինելու իրավունք:

Հիմնաբառեր. ավանդական բժշկական գիտելիք, մտավոր սեփականության sui generis օբյեկտ, էթնոֆարմակոլոգիա, կենսահենություն, նախնիների իրավունքներ /տեղաբնիկ ժողովուրդների իրավունքներ/:

1. «Ավանդական գիտելիք»-ի և «գենետիկական պաշարներ»-ի հասկացությունը. Ավանդական գիտելիքները, դրանցում օգտագործվող բաղադրատոմսերը սերնդեսերունդ փոխանցված գիտելիքների և հմտությունների ամբողջություն է, որոնք արժեքավոր դեր ունեն ոչ միայն տարբեր համայնքների պատմության մեջ և կենցաղում, այլև դրանցից շատերը կազմում են համաշխարհային մշակույթի և ժառանգության մաս: 2017 թվականի «Առողջապահության մասին» Հայաստանի Հանրապետության (այսուհետ՝ ՀՀ) օրենքի հայեցակարգը, անդրադառնալով հայ ավանդական բժշկությանը, նշում է, որ. «ՀՀ-ում առողջապահական բնագավառի գործունեության համար հիմք է համարվում գիտության նվաճումների և ապացուցողական հենքի վրա կառուցված ժամանակակից բժշկությունը, սակայն մինևույն ժամանակ պետությունը արժևորում է ավանդական հայկական ժողովրդական բժշկությունը»: Վերջին տարիներին տեղաբնիկ ժողովուրդները ձգտում են ավանդական գիտելիքների իրավական պաշտպանության

մեխանիզմներ ամրագրել: Մինչև ավանդական գիտելիքի՝ աշխարհում գոյություն ունեցող իրավական պաշտպանության մեխանիզմներին անդրադառնալը հարկ է պարզաբանել «ավանդական գիտելիք»-ի և «գենետիկական պաշարներ»-ի հասկացությունը: ՀՀ օրենսդրությամբ այս հասկացությունները որևէ կերպ չեն ամրագրվում: Այս երկու հասկացություններին միաժամանակ կարելի է հանդիպել այնպիսի միջազգային կառույցի անվանման մեջ, ինչպիսին ՄԱԿ-ի Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության (անգլ.՝ World Intellectual Property Organization)՝ **Գենետիկական պաշարների, ավանդական գիտելիքների և ֆոլկլորի հարցերով մտավոր սեփականության միջկառավարական կոմիտեն** է (անգլ.՝ The Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore): Նախևառաջ հասկանալու համար, թե Կոմիտեն ինչ պատճառով է իրավական պաշտպանության տակ առել նշված **3 օբյեկտները՝ 1/ գենետիկական պաշարները, 2/ ավանդական գիտելիքները, 3/ ֆոլկլորը**, պետք է անդրադառնալ յուրաքանչյուրի հասկացության պարզաբանմանը:

«Գենետիկական պաշարներ» հասկացությունը բացահայտված է **Կենսաբազմազանության մասին 1992 թվականի կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածում**, ըստ որի՝ այն փաստացի կամ պոտենցիալ արժեք ներկայացնող գենետիկական նյութն է: Նույն հոդվածի համաձայն՝ «գենետիկական նյութ» նշանակում է՝ ժառանգականության գործառական միավորներ պարունակող՝ բուսական, կենդանական, մանրէական կամ այլ ծագման ցանկացած նյութ: Գենետիկական պաշարները պետություններից յուրաքանչյուրին բնորոշ ռեսուրսներ են, որոնց նկատմամբ պետություններն ունեն իրավունքներ, և համարվում են դրանց ծագման երկիր:

«**Ավանդական գիտելիքներ**» հասկացության միջազգային իրավական սահմանում դեռևս գոյություն չունի: «Ավանդական գիտելիք» հասկացության բացակայության պատճառով, տարբեր պետություններում այն ամրագրելու երեք հիմնական իրավական

մոտեցում է ձևավորվել՝ (1) թվարկել ավանդական գիտելիքի օրինակները, (2) առանձնացնել ավանդական գիտելիքի հատկանիշները և (3) խառը մոտեցում: Առաջին մոտեցումը թույլ է տալիս ոչ սպառիչ կերպով թվարկել օրինակները՝ հաշվի առնելով, որ անհնար է մեկ բացառիկ սահմանում ստեղծել: Քանի դեռ չի ուսումնասիրվել ավանդական գիտելիքների ամբողջական բազմազանությունը, նման մոտեցումը թույլ է տալիս ներառել ավանդական գիտելիքի արդեն ուսումնասիրված բոլոր տեսակները և ապահովել նրանց պաշտպանությունը: Երկրորդ մոտեցումն ավանդական գիտելիքին բնորոշ հատկանիշների թվարկումն է: Որպես օրինակ կարելի է նշել հետևյալ ձևակերպումը. «ավանդական գիտելիքները ստեղծվում, պահպանվում և փոխանցվում են սերնդեսերունդ, որոշակի ձևով կապված են դրանք ստեղծող, պահպանող և սերնդեսերունդ փոխանցող բնիկ ժողովուրդների համայնքի կամ հասարակության հետ, կազմում են տվյալ համայնքի կամ հասարակության մշակութային ինքնության անբաժանելի մասը՝ հանդիսանալով կոլեկտիվ սեփականություն: Վերը նշված ձևակերպումը ենթադրում է.

- (1) Ավանդականությունը վերաբերում է համայնքի և գիտելիքի կապին: Այս հատկանիշը թույլ է տալիս հաստատել համայնքի ներդրումը գիտելիքի առաջացման գործում և նման գիտելիքի սերնդեսերունդ փոխանցումը:
- (2) Ավանդական գիտելիքը պետք է ունենա օբյեկտիվ ձև, որը ողջամիտ պահանջ է: Համայնքի մտավոր գործունեության արդյունքը պետք է դուրս բերվի գիտակցությունից և հասանելի դառնա ուրիշներին: Գիտելիքը կարող է մարմնավորվել ինչպես ստեղծված նյութական կրիչում, այնպես էլ պրակտիկայի (սովորույթների) տեսքով կամ արտահայտվել բանավոր: Այս ամենը համարվում է օբյեկտիվ ձև:
- (3) Համայնքին պատկանելը նշանակում է՝ առկա է իրավունքի կրողը՝ բնիկ ժողովուրդը կամ տեղական համայնքը: Վերջիններս պետք է ինչ-որ կերպ տիրապետեն տվյալ գիտելիքին, որը հավաքական ջանքերի արդյունք է: Դա պայմանավորված է նրանով, որ ավանդական

գիտելիքներն առաջանում են մարդկանց խմբերի միջև երկարատև փոխազդեցության ընթացքում, պահպանվում և կատարելագործվում յուրաքանչյուր հաջորդ սերնդի կողմից: Այսինքն՝ ամբողջ համայնքը, նրա բոլոր անդամները՝ նախկին, ներկա և ապագա, ունեն իրավունքներ այդ գիտելիքի նկատմամբ:

(4) Սերնդից սերունդ փոխանցումը տեղի է ունենում համայնքի ներսում:

Երրորդ մոտեցումը նախորդ երկուսի խառնուրդն է, այսինքն՝ օրենսդրությամբ արձանագրվում են և հասկացությունը, և օրինակները:

Այսպիսով, ընդհանուր առմամբ, ավանդական գիտելիքի հասկացությունն ընգրկում է այն գիտելիքները, հմտությունները, տեխնիկան և կիրառությունները, որոնք համայնքում մշակվում, պահպանվում և փոխանցվում են սերնդեսերունդ և որոնք վերջինիս մշակութային կամ հոգևոր ինքնության անբաժանելի մասն են: Ավանդական գիտելիքը ներառում է այնպիսի ավանդական դրսևորումներ, ինչպիսիք են **նոու-հաու (ընթացակարգային գիտելիքներ)¹, պրակտիկա, հմտություններ, ավանդական մշակութային արտահայտություններ, հեքիաթներ և պոեզիա, երգեր, պարեր, երաժշտություն, գծանկարներ, քանդակներ, գորգի զարդեր, զարդանախշեր, պիեսներ, ծեսեր, նկարներ, արվեստներ, արհեստներ, մոդելներ, անուններ, նշաններ, խորհրդանիշներ, մեկնաբանություններ և կիրառություններ, արարողակարգեր, ծեսեր, ճարտարապետական, ձեռագործ աշխատանքներ, պատմվածքներ,**

¹ Ընթացակարգային գիտելիքն ինչ-որ առաջադրանքի կատարման ժամանակ օգտագործվող գիտելիքն է: Ի տարբերություն նկարագրական գիտելիքի (հայտնի է որպես դեկլարատիվ գիտելիք), որը ներառում է կոնկրետ փաստերի կամ դրույթների իմացություն (օրինակ՝ «ես գիտեմ, որ գարնանը ծառերը ծաղկում են»), ընթացակարգային գիտելիքը ներառում է որևէ բան անելու կարողությունը (օր. «ես գիտեմ, թե ինչպես նորոգել կտորված իրը»): Մարդը կարիք չունի կարողանալու բանավոր կերպով արտահայտել իր ընթացակարգային գիտելիքները, քանի որ ընթացակարգային գիտելիքները պահանջում են միայն իմանալ, թե ինչպես ճիշտ կատարել գործողությունը կամ կիրառել հմտությունը: Տե՛ս **Stanley, J., Williamson, T.** «Knowing How». The Journal of Philosophy, Inc., 2001, Vol. 98, No. 8, pp. 411–444, <https://www.jstor.org/stable/2678403?origin=JSTOR-pdf> [վերջին այցելությունը կայք՝ 10.05.2024]:

ավանդազրույցներ և այլն, որոնք գոյություն ունեն տնտեսության, գյուղատնտեսության, գիտության, տեխնոլոգիայի, էկոլոգիայի, ավանդական բժշկության, կենսաբազմազանության ոլորտներում: Հայ ժողովրդական բժշկության և կենսաբազմազանության ոլորտներում ավանդական գիտելիքի, բնական և գենետիկական պաշարների օգտագործման համալիր օրինակներ են Մատենադարանում պահվող «Պատմություն ծաղկանց» գիրքը և Սահակ Ծաղկարարի «Բազմավեպը», որոնցում նշվում է, թե հայկական լեռնաշխարհում հանդիպող բույսերը երբ, ինչ ձևով և ինչ ծեսերով պետք է քաղել, որից հետո արդեն կարող էին եփել/պատրաստել դեղամիջոցը: Այս ավանդական գիտելիքները ծառայել են ոչ միայն անհրաժեշտ դեղամիջոցը պատրաստելու համար, այլ մատնացույց անելով բուսատեսակների հավաքման եղանակը՝ նպաստել են դրանց շարունակականության անընդհատությանը որոշակի տարածքում: **Մեկ այլ օրինակ է Մալայզիայի արևադարձային անտառներում աճող կալոֆիլլում (լատ.՝ *Calophyllum*) անունով բույսի լատեքսից (կաթնահյութ) ստացված միացությունը՝ կալանոլիդը, որն ըստ տեղի ավանդական բժշկության՝ առաջարկվում է ՄԻԱՎ-ի և քաղցկեղի որոշ տեսակների հնարավոր բուժման համար¹:**

Միջազգային և ներպետական իրավական փաստաթղթերում չի մեկնաբանվում նաև «**Ֆոլկլոր**» հասկացությունը, սակայն այն հասկացվում է միևնույն կերպ: Հրաչյա Աճառյանը «**Ֆոլկլոր**» բառը բացատրում է որպես «1. **ժողովրդական բանահյուսություն, ժողովրդական բանավոր ստեղծագործություն, 2. ժողովրդական հավատալիքների, սովորույթների, ծեսերի, երգերի, հեքիաթների, հանելուկների, առածների, ասքերի, օրինեքների, անեծքների, և կենցաղային այլ երևույթների ամբողջություն**, (անգլ. folklore - ժողովրդական իմաստություն)»: **Ինչպես ֆոլկլորին, այնպես էլ ժողովրդական բժշկությանը բնորոշ են 2 հատկանիշ՝ ավանդականությունը և բանավոր փոխանցումը:** Ավանդականությունը

¹ Sên Filho, V.C., Meyre-Silva, C., Niero, R. «Chemical and Pharmacological Aspects of the Genus *Calophyllum*». Chemistry and Biodiversity, 6 (3): 313–327, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/cbdv.200800082> [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]:

ենթադրում է, որ տեղեկատվությունը փոխանցվում է հին ժամանակներից և սերնդեսերունդ: Իսկ տեղեկատվության բանավոր փոխանցումը բնավ չի նշանակում, որ այն մինչ օրս բանավոր է փոխանցվում և տարածվում: Պատմության ինչ-որ ժամանակահատվածում սերնդեսերունդ փոխանցված տեղեկատվությունը կարող է հավաքվել, գրի առնվել, սակայն այս հանգամանքը չի նշանակում, որ տեղեկատվությունը հեղինակային ստեղծագործություն կամ աշխատանքի արդյունք է և կորցրել է իր ժողովրդական ծագումը՝ դադարելով լինել այդպիսին: Օրինակ՝ արաբա-մուսուլմանական աշխարհում հայտնի «Սաիդանան» (Ֆարմակոգնոզիա¹) եզակի երևույթ է, որը խոր և բազմակողմանի գիտելիքներ է պարունակում բուսական և կենդանական աշխարհի բուժիչ բնույթի մասին: Ավիցեննան այն բժիշկներից էր, ով ոչ միայն օգտագործել, այլև ձևավորել է դեղագիտությունը՝ իր հայտնի «Բժշկական գիտության կանոնը» լրացնելով Սաիդանայի ավանդական բժշկության դեղատոմսերով²: Մեկ այլ օրինակ է չինական ավանդական բժշկությունը, որի դեղամիջոցները հավաքվել են չորս դասական գործերում՝ «Դեղին կայսեր բժշկության ներքին կանոնը», «Բարդ դեպքերի կանոնը», «Մատերիա մեդիկա. գյուղատնտեսության աստծո կանոնը» և «Ցրտահարություն և այլևայլ հիվանդությունների քննախոսությունը»³:

Գենետիկական պաշարները, հանդիսանալով գենետիկական ժառանգության տեսակ, բնորոշ են որոշակի տարածքին և գտնվում են պետությունների իշխանության ներքո և վերջիններս, ինչպես նաև դրանց հիման վրա կատարված հայտնագործությունները, ենթակա են իրավական պաշտպանության, ինչը միտում ունի նպաստելու դրանց

¹ Դեղագիտության այն բաժինը, որն ուսումնասիրում է բուսական և կենդանական ծագման դեղահումքը: Տես **Գաբրիելյան Է.Ս., Սեդրակյան Ա.Վ.**, Դեղաբանական ու դեղագիտական տերմինների ռուսերեն-հայերեն-անգլերեն բացատրական բառարան: Երևան, «Հ ՀԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն», 2010, էջ 84:

² Տես **Андрей Иванов, Нурали Латыпов.** Авиценна. Канон биохакинга. - М.: Изд. «АСТ», 2018. - С. 396:

³ Տես Չինական ավանդական բժշկության հիմնական հասկացությունների հանրագիտարան: Հատոր 1: Թարգմ. Ա. Աթաբեկյան: Ստեփանակերտ, «Ոգի-Նաիրի» հր., 2022, էջ 6:

պահպանությանն ու կայուն և օրինական շահագործմանը ինչպես տվյալ պետության, այնպես էլ դրանք ներմուծող պետությունների կողմից: Այս հասկացություններին զուգահեռ կիրառություն է ստացել «**կենսահենություն**» (անգլ.՝ biopiracy) հասկացությունը, որը ստեղծել է կանադացի բնապահպան Պատրիկ Ռոյ Մունին: Կենսահենությունը կենսաբազմազանության, այդ թվում՝ գենետիկական պաշարների և տեղաբնիկ ժողովուրդների ավանդական գիտելիքների ապօրինի յուրացումն է: Այսինքն՝ տերմինը, որն արդեն որոշ պետություններ (Բրազիլիա, Պերու, Հնդկաստան) իմպլեմենտացրել են օրենսդրություններում, հավասարապես վերաբերելի է թե՛ գենետիկական պաշարներին, թե՛ ավանդական գիտելիքներին, որոնց մաս է նաև ավանդական բժշկությունը: Ելնելով վերոգրյալից՝ կարող ենք եզրակացնել, որ Գենետիկական պաշարների, ավանդական գիտելիքների և ֆոլկլորի հարցերով մտավոր սեփականության միջկառավարական կոմիտեի կողմից պաշտպանվող նշված **3 օբյեկտներին միավորում են հետևյալ պայմանները. օբյեկտներից յուրաքանչյուրը սերնդեսերունդ փոխանցված ժառանգության տեսակ է, չունի կոնկրետ սեփականատեր անհատ կամ հեղինակ, պատկանում է որոշակի համայնքին, ժողովրդին կամ պետությանը, փոխանցումը տեղի է ունենում ժառանգաբար և հիմնականում բանավոր:**

2. Ավանդական գիտելիքը Հայաստանում. պարմական ակնարկ:
 Հայկական ժողովրդական բժշկությունը գրեթե երբևէ հանդես չի եկել ինքնուրույն, այն մշտապես կապված է եղել հայկական լեռնաշխարհի բնական և գենետիկական պաշարների օգտագործման հետ: Այս մասին հիշատակումները թվագրվում են դեռևս հին աշխարհին: Հին հույն պատմիչ Քսենոփոնն իր «Անաբասիս» աշխատության մեջ նշում է. «Հնագույն ժամանակներում քաջ հայտնի էին հանքանյութերի հիմքով այնպիսի դեղամիջոցներ, ինչպիսիք են հայկական կավը (Armenian Bole, Bolus Armenia), հայկական քարը (Pietra Armenia), օձաքարը (Lapis

ophites), հայկական սիլիտրան և սոդան, ինչպես նաև սնդիկի, երկաթի, ցինկի և կապարի միացությունները, որոնք բոլորն էլ արտահանվում էին հարևան երկրներ»¹: «Անաբասիս»-ում Քսենոփոնը խոսում է նաև հայկական բուրումնավետ գինիների, հրաշալի գարեջրի, քունջութի, նուշի ձեթերի և բևեկնի խեժի, անուշահոտ օծանելիքների մասին, որոնք օգտագործվում էին որպես դեղամիջոցներ և սննդանյութեր, որոնց պատրաստման գաղտնիքը հայտնի էր միայն հայերին²: Բացի այդ՝ հռոմեացի պատմիչ Կոռնելիոս Տակիտոսը (մ.թ.հ. 55/57-125թթ.) իր «Տարեգրություններ»-ում հիշատակում է հայ գյուղացիների կողմից վերքերը բուժելու համար օգտագործվող դեղամիջոցները և նշում հետևյալ պատմական դրվագը. «Երբ հռոմեացիների դրդումով Վրաց արքայազն Փարսամը (մ.թ.հ. Ա դար) ներխուժեց Հայաստան, այստեղ հանդիպեց հայերի և նրանց դաշնակից պարթևների լուրջ դիմադրությանը, և հարկադրական փախուստից առաջ իր հղի կնոջը՝ Չենոբիային դաշույնով վիրավորեց ու նետեց Արաքս գետը: Սակայն գեղջուկները փրկեցին կնոջը, հատուկ տնական սպեղանիներով դարմանեցին նրա վերքերը, ապա տեղափոխեցին Արտաշատ մայրաքաղաք»: Իսկ ըստ Հերոդոտի և Պլինիոս Ավագի վկայությունների՝ Հայաստանում՝ Արաքսի ափերին և Կապադովկիայում աճում էին թմրեցնող հատկություններ ունեցող բույսեր, որոնք տեղացիներն օգտագործում էին որպես դեղամիջոց: Այլ տեղեկությունների համաձայն՝ Տիգրան Մեծի դաշնակից Միրիդատ Պոնտացին Հայաստանի մի քանի տասնյակ բույսերից էր պատրաստում իր հոշակավոր հակաթույնը³:

Ավելի ուշ Թեոդորոս Սալահունու մարտիրոսագրության մեջ նշվում է, որ Հայաստանում աղբյուրները և մատուռների,

¹ Տե՛ս **Բագրատ Եպիսկոպոս Գալստանյան**, Հայաստանի առողջապահական համակարգը: Պատմական, սոցիալական, բարոյագիտական և աստվածաբանական հայացքը. անցյալը, ներկան և հեռանկարը: Երևան, «Հայաստան» հրատ., 2021, էջ 7:

² Տե՛ս **Ստեփան Վարդանյան**, Հայաստանի բժշկության պատմություն. հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Երևան, «Քննասէր» հրատ., 2000, էջ 30:

³ Տե՛ս **Ստեփան Վարդանյան**, Հայաստանի բժշկության պատմություն. հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Երևան, «Քննասէր» հրատ., 2000, էջ 30-31:

վանքերի և քարանձավների ջրավազանները¹ ծառայել են որպես հիվանդությունների, մասնավորապես բորոտության ու այլ մաշկային հիվանդությունների բուժման միջոց: Բնական և գենետիկական պաշարների օգտագործումը հայ ավանդական բժշկության մեջ այսօրևս չի սահմանափակվում: Մանուկ Աբեղյանը, անդրադառնալով Հայաստանում ծառերի պաշտամունքի հարցին, նշում է. «Ծառերը առողջություն են պարգևում, մի քանիսը բուժում են բոլոր ցավերը, ուրիշները միայն որոշ հիվանդություններ, հատկապես տենդը: ... Նման ծառերից առնված խեժը նաև քսում են հիվանդի մաշկին, իսկ ծառերի փտած փայտը որպես դեղ են օգտագործում»: Ստելլա Վարդանյանը նշում է, որ «Սոսու (*Platanus orientalis*) տերևները և, հատկապես կեղևը, ունենին զուտ բուժական հատկություն՝ մաշկը մաքրում էին զանազան հիվանդություններից, նույնիսկ՝ բորոտությունից»²:

Ավելին, միջնադարյան հանրահայտ հայ բժշկապետ Ամիրդովլաթ Ամասիացու ամենահայտնի աշխատանքում՝ «Անգիտաց անպետ»-ում հեղինակն առաջարկում է տարբեր աղբյուրներից հավաքագրված մոտ 1400 դեղամիջոց, որոնցից 1000-ն ունեն բուսական, 250-ը՝ կենդանական և 150-ը՝ հանքային ծագում³: Իսկ ուշ միջնադարի հայ բժիշկ Բունիաթ Սեբաստացին գրել է 50 գլուխներից բաղկացած «Գիրք բժշկութեան տումարի» բժշկարանը, ընդ որում՝ բժշկարանի 15 գլուխները նվիրված են նյարդային համակարգի ախտահարումներին և դրանց բուժման մեթոդներին⁴: Ինչպես տեսնում ենք, հայ ավանդական բժշկության մեջ

¹ Նման դեր են ունեցել Վասպուրականի Ալյուր գյուղի մոտակայքում գտնվող Կարիվանի մատուռի, Վայոց ձորի Փոկաս հայրապետի մատուռի, Մոկսի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի, Նարեկացու վանքի, Վայոց ձորի Ջրովանքի քարանձավի ջրավազանները, Վայոց ձորի Ջերմուկի աղբյուրները:

² Տե՛ս **Բագրատ Եպիսկոպոս Գալստանյան**, Հայաստանի առողջապահական համակարգը: Պատմական, սոցիալական, բարոյագիտական և աստվածաբանական հայացքը. անցյալը, ներկան և հեռանկարը: Երևան, «Հայաստան» հրատ., 2021, էջ 12-13:

³ Տե՛ս **Ամիրդովլաթ Ամասիացի**, Անգիտաց անպետ. միջնադարի հայ հոշակավոր բժշկարան: Երկրորդ լրամշակված հրատարակություն, Երևան, «Լուսաբաց» հրատ., 2020, էջ 5:

⁴ Տե՛ս **Բունիաթ Սեբաստացի**, Գիրք Բժշկութեան: Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1987, էջ 20:

գենետիկական պաշարներից օգտագործվել են ոչ միայն բուսական ծագման, այլև կենդանական ծագման անատոմիական մասեր: Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող, բժշկական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր Ստելլա Վարդանյանը նշում է, որ Հին Հայաստանում որպես արյունահոսությունների դեմ դեղամիջոց, մաշկի խնամքի, կոսմետիկ միջոց է օգտագործվել նաև հայկական որդան կարմիրը¹, ինչի մասին նշում են Մովսես Խորենացին, Փավստոս Բուզանդը, իսկ հետագայում նաև՝ մի շարք արաբ հեղինակներ: Իսկ բժիշկ, բուսաբույժ Արմեն սարկավագ Սահակյանը նշում է, որ որդանն օգտագործվել է նույնիսկ որպես շաքարային դիաբետի դեմ դեղամիջոց²: Այսօր էլ մասնագետները շարունակում են հայկական մատյանները ուսումնասիրելու, ապաճածկագրելու միջոցով վերականգնել հայ ավանդական բժշկության այն ծավալը, որը գոյություն է ունեցել վաղ անցյալում և որի մի մասը, ցավոք, չի պահպանվել: Մատենադարանի միջնադարյան բժշկագիտության լաբորատորիայում (ՀՀ արտոնագիր թիվ 1722, Սերտիֆիկատ N° 021717) գաղտնագրված բաղադրատոմսով և թորման հատուկ եղանակով պատրաստվում է «Արքայական բալասանը», որն օգտագործվել է հայկական միջնադարյան բժշկությունում³:

3. Ավանդական գիտելիքը՝ որպես մրավոր սեփականության օբյեկտ և համաշխարհային ժառանգություն: Համայնքին պատկանող /համայնքի բնակության տարածքում գտնվող/ գենետիկական

¹ Որդան կարմիր կամ Արարատյան որդան կարմիր (լատ.՝ *Porphyrphora hamelii*), միջատ, որից հնում հայերը պատրաստում էին նույնանուն կամ «արքայական կարմիրը» ներկը: Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում:

² Տես Հայաստանի առեղծվածները. արքայական գույնի գաղտնիքը, https://www.youtube.com/watch?v=MHm_meRzkVI 4:39-5:14 վրկ., 6:42-7:05 վրկ., 22:25-22:52 վրկ., [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]: Այսօր էլ Մատենադարանում ավագ գիտաշխատող, բժիշկ, բուսաբույժ Արմեն սարկավագ Սահակյանն իր օգնականների հետ արարատյան որդանից պատրաստում են դեղամիջոցներ, բալասաններ, բուժիչ թեյեր՝ փորձելով վերականգնել որդան կարմիրի արդյունահանման տեխնոլոգիան:

³ Այժմ բալասանը պահվում և հասունացվում է Վայոց ձորի «Ճգնավոր» քարայր-մենաստանում, կաղնե տակառների մեջ: Բալասանի պատրաստումը տևում է 3 տարի, այն պատրաստվում է հայկական ալոճենու պտուղների թորվածքից, 54 բուժիչ և անուշաբույր բույսերից:

ռեսուրսների օգտագործումը հաճախ ուղղակիորեն հանգեցնում է ավանդական գիտելիքի ստեղծմանը: Պետությունների/համայնքների կողմից ավանդական գիտելիքների օգտագործումը խթանելու, դրա հետ կապված իրավահարաբերությունները կարգավորելու նպատակով նախևառաջ անհրաժեշտ է ունենալ համապատասխան օրենսդրական հիմքեր: Այս նպատակներին կարելի է հասնել ինչպես միջազգային մտավոր սեփականության պաշտպանության համակարգի շրջանակներում, այնպես էլ յուրաքանչյուր պետության կողմից ձևավորված ներպետական օրենսդրության շրջանակներում: Ավանդական գիտելիքը պաշտպանող օրենսդրությունները դուրս են դասական մտավոր սեփականության իրավունքի ինստիտուտներից, այդ պատճառով հաճախ անվանվում են **sui generis**¹՝ «յուրօրինակ», «միակն իր տեսակի մեջ»: Պատճառն այն է, որ նախ հեղինակային իրավունքի օբյեկտ լինելու հիմնական պահանջը՝ հեղինակ (հեղինակների խումբ) ունենալու անհրաժեշտությունն ավանդական գիտելիքների դեպքում բացակայում է¹: Անհնար է առանձնացնել կոնկրետ անձի կամ անձանց խմբի, որոնց ավանդական գիտելիքի հեղինակ կարելի է համարել: Գուցե ինչ-որ ժամանակահատվածում ավանդական տվյալ գիտելիքը ստեղծած անհատ կամ անհատներ եղել են, սակայն վերջիններիս վերաբերյալ տեղեկատվությունը բացակայում է, բացի այդ՝ տվյալ ավանդական գիտելիքի օգտագործման ընթացքում վերջինիս վրա փոփոխությունները կատարվում են համայնքի անդամների մի քանի սերունդների կողմից, ուստի միանշանակ չէ նաև տվյալ պահին գոյություն ունեցող ավանդական գիտելիքի հեղինակ համարել սկզբնական անհայտ հեղինակին: Ելնելով համայնքում ավանդական գիտելիքների առաջացման առանձնահատկություններից՝ ավանդական գիտելիքի իրական հեղինակ կարող է համարվել միայն համայնքն ինքը:

¹ Նույնիսկ ՀՀ օրենսդրության մեջ առկա է ուղղակի իրավական արգելք ավանդական գիտելիքի հատկանիշներ ունեցող ժողովրդական բանահյուսության և արվեստի ստեղծագործությունների մասով: «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի ա կետի և ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1114-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ հեղինակային իրավունքի օբյեկտներ չեն ժողովրդական բանահյուսության և արվեստի ստեղծագործությունները:

ՍԱՀՄԱՆԱՐԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

◆ ՏԵՂԵԿՎԿԳԻՐ

◆ 3(115)2024

Ինչ վերաբերում է ավանդական գիտելիքը դասական արտոնագրային իրավունքի օբյեկտ համարելուն, ապա ավանդական գիտելիքի գլխավոր հատկանիշը՝ ավանդականությունը, սերնդեսերունդ փոխանցվելու հանգամանքը հակադրվում է արտոնագրային իրավունքի օբյեկտի «նորոյթ/նորություն» լինելու պայմանին:

Վերը նշված պատճառները հաշվի առնելով՝ մտավոր սեփականության իրավունքի վերաբերյալ օրենսդրությունները կարգավորվում են երկու եղանակով. 1/ ավանդական գիտելիքի, գենետիկական պաշարների, ֆոլկլորի պաշտպանության մասին նորմերը սահմանվում են որպես բացառություններ միևնույն իրավական ակտում, ինչ դասական օբյեկտները, 2/ ձևավորվում է առանձին իրավական ակտ բացառապես ավանդական գիտելիքի, գենետիկական պաշարների, ֆոլկլորի՝ որպես մտավոր սեփականության օբյեկտ պաշտպանելու նպատակով: Տվյալ պահին վերոնշյալ եղանակներից որևէ մեկը Հայաստանի Հանրապետությունում գործարկված չէ:

Ներպետական օրենսդրությունները, ունենալով պետության տարածքում գործողության սահմանափակում, չեն կարող տարածվել այլ պետությունների վրա, այդ իսկ պատճառով միջազգային իրավական մեխանիզմները հաճախ ավելի նախընտրելի են:

Օրինակ՝ միջազգային պաշտպանական մեխանիզմը, որը կիրարկել է Չինաստանը, ժողովրդական բժշկության՝ որպես համաշխարհային ժառանգության մասի գրանցումն է: 2010 թվականի նոյեմբերին ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն գրանցել է «Ավանդական չինական բժշկության ասեղնաբուժությունն ու մոքսիմոլյացիան» որպես մարդկության նչ նյութական մշակութային ժառանգության մաս¹:

Հնդկաստանը ցուցաբերել է այլ մոտեցում՝ ստեղծելով ավանդական բժշկության տվյալների շտեմարանի որոնման համակարգ (որտեղ հնդկական ավանդական բժշկության 4 ճյուղերին պատկանող տվյալներ են. այուրվեդա, ունանի, սիդխա, յոգա), որն արտոնագրի հայտերի ուսումնասիրման ժամանակ կարող է օգտագործվել որպես գոյություն

¹ Տե՛ս **Frédéric Obringer**. La médecine chinoise et la tentation du patrimoine. Perspectives chinoises, Armand Colin, 2011, p. 14:

ունեցող ավանդական գիտելիքների և հմտությունների ապացույց: Այս տվյալների բազան ստեղծվել է քրքումի հայտնի գործից հետո: 1995 թվականի մարտի 28-ին Միսիսիպիի համալսարանի բժշկական կենտրոնը ձեռք էր բերել քրքումի արտոնագիր (174363) վերքերի խնամքի և արագ բուժում իրականացնելու համար, քանի որ քրքումն ըստ իրականացված հետազոտությունների՝ տրոպիկական վերքերի բուժման կենսաբանական միջոց է, ունի բակտերիոստատիկ և մանրէասպան ազդեցություն¹: Արտոնագիրը վիճարկվել էր 1997 թվականին Հնդկաստանի գիտական և արդյունաբերական հետազոտությունների խորհրդի կողմից՝ հիմնավորելով, որ քրքումի այդ հատկությունները հայտնի են անհիշելի ժամանակներից հնդկական սանսկրիտներում, մասնավորապես՝ Այուրվեդայում: ԱՄՆ-ի արտոնագրային գերատեսչությունը չեղյալ է համարել այս արտոնագիրը 1997 թվականին: Միևնույն կերպ a posteriori չեղյալ են հայտարարվել Այուրվեդայում որպես հակասնկային միջոց կիրառվող նիմ (լատ.՝ *Azadirachta indica*) անունով բույսի և շաքարային դիաբետի դեմ կիրառվող ջամբուլա (լատ.՝ *Syzygium cumini*) անունով հատապտղի արտոնագրերը²: Վերը նկարագրված գործից հետո սկսեցին ակտիվորեն քննարկվել նաև «կենդանի օրգանիզմների արտոնագրաունակության» հարցերը (ֆրանս.՝ *brevetabilité du vivant*, անգլ.՝ *patentability of living organisms*), այսինքն՝ ոչ միայն բույսի կամ կենդանու՝ բժշկական ավանդական գիտելիքում օգտագործելու արտոնագիր, այլև հենց բույսը կամ կենդանին, դրա մի մասը կամ մի քանի գենը ստանալու և օգտագործելու արտոնագիր:

Ավանդական բժշկական գիտելիքների իրավական պաշտպանության հատուկ ձև են **պայմանագրերը**: Նման պայմանագրերը կնքվում են համայնքի հետ, որը ավանդական բժշկական գիտելիքները կամ գենետիկական պաշարները՝ որպես մտավոր սեփականություն տրամադրելով և հասանելի դարձնելով պայմանագրի մյուս կողմին, նախապես տալիս է տեղեկացված համաձայնություն այդ

¹ Տես <https://patents.google.com/patent/US5401504> [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]:

² Տես https://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/documents/pdf/background_briefs-f-n6-web.pdf [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]:

գիտելիքների և պաշարների օգտագործման և օգուտների բաշխման համար: **Օգուտի բաշխման պայմանագիր**¹ /ընդհանուր օգուտի որոշակի տոկոսը տրամադրվում էր Սան կոչվող ժողովրդին/ կնքվել է **Կալահարի անապատի Սան կոչվող ժողովրդի (հարավաֆրիկյան բույսեր)** և **Հարավաֆրիկյան Հանրապետության գիտական և արդյունաբերական հետազոտությունների խորհրդի հետ, որը դեղագործական ընկերությունների հետ համագործակցում է սննդային հավելումների մշակման ուղղությամբ:** Պայմանագրի առարկան **հուդիա կակտուսանման բույս** (լատ.՝ Hoodia Gordonii)² էր, որը հայտնի է ախորժակը ճնշող հատկությամբ /նիհարելու նպատակով/: Օգուտի բաշխման պայմանագրերը սկսեցին շրջանառվել այն բանից հետո, երբ 2001-2002 թվականների ընթացքում Hoodia-ի միջազգային շուկան պայթեց՝ հարյուրավոր դիետիկ ապրանքներ գովազդվեցին ինտերնետում և հայտնվեցին դեղատներում: Արտադրանքի մեծ մասը կասկածելի ծագման էր, պարունակում էր չպարզված քանակությամբ չորացրած Հուդիա, գովազդներում պնդումներ էին անում արտադրանքի և Սան ժողովուրդների կապի մասին: Վայրի Հուդիայի անօրինական բերքահավաքը լայն տարածում գտավ: Մյուս բույսը, որի օգտագործման համար փորձ կատարվեց օգուտի բաշխման պայմանագիր կնքել, աֆրիկյան կարտոֆիլն էր (*Hypoxis rooperi/ hemerocallidea*), ինչը չհաջողվեց, քանի որ հնարավոր չէր ավելի ապացուցել աֆրիկյան կարտոֆիլի բուժական նպատակով օգտագործման³ պրակտիկայի

¹ Տես https://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/documents/pdf/background_briefs-f-n6-web.pdf [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]:

² Hoodia-ն հյութեղ բույս է, որը հանդիպում է հարավային Աֆրիկայի տարածաշրջանում: Յոդունների երկայնքով առկա են փոքր փշերի շարքեր, որոնք կրում են մարմնագույն ծաղիկներ: Ծաղիկներից քայքայվող մսի ուժեղ հոտ է գալիս, այնպես որ նրանք ձգում են ճանճերին: Ձվադրելով ծաղիկների ներսում՝ նրանք փոշոտում են դրանք: Հարավային Աֆրիկայում կա այս սուկուլենտների / հյութալի, մսոտ տերևներով (հավիտ, ագավաներ) կամ ցողուններով (կակտուսներ, որոշ իշակաթնուկներ) բազմամյա բույսեր/, այսպես կոչված, լեշ-ծաղիկների կամ ստապելիադների ուշագրավ բազմազանություն:

³ Կիրառվում է տուբերկուլյոզի, քաղցկեղի, շագանակագեղձի հիպերտրոֆիայի, միգրոտիների վարակների, ամորձիների ուռուցքների, սրտխփոցի, դեպրեսիայի և ռևմատոիդ արթրիտի բուժման համար, ՄԻԱՎ-ով տառապող հիվանդների իմունային համակարգը ամրապնդելու համար: Տես <https://pza.sanbi.org/hypoxis-hemerocallidea> [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]:

պատկանելիությունը միայն Սան կոչվող ժողովրդին¹:

Բժշկական ավանդական գիտելիքը և դրանում օգտագործվող գենետիկական պաշարները պաշտպանելու մեկ այլ եղանակ է դրանց՝ որպես նախնիների իրավունքի մասի ճանաչումը: Նախնիների իրավունքը տեղաբնիկ ժողովուրդների՝ իրենց պատկանող հողերի վրա գոյություն ունեցող ռեսուրսները տիրապետելու, օգտագործելու, տնօրինելու իրավունքն է: Նախնիների իրավունքի հասկացությունն առաջին անգամ քննարկվել է *Lax Kw'alaams Indian Band v. Canada* գործում: *Lax Kw'alaams* ցեղի անդամները պատմականորեն ապրել են և այսօր էլ շարունակում են ապրել Բրիտանական Կոլումբիայի (նահանգ Կանադայում) հյուսիս-արևմտյան ափին: Մինչ եվրոպացիների հետ առևտրական հարաբերությունների հաստատումը ձկնորսությունը նրանց գոյատևման աղբյուրն էր և մշակույթի անբաժանելի մասը: Ձկնամթերքը նրանց կողմից հիմնականում փոխանակվում էր հարազատների միջև խնջույքների ժամանակ: Սակայն ձկնատեսակներից մեկը՝ էուլախոնը (կամ «մոմածուկը»)՝ հավաքվում էր, ճարպն արդյունահանվում վաճառքի համար: *Lax Kw'alaams Indian Band v. Canada* գործում³ *Lax Kw'alaams* համայնքը դիմել էր իր ավանդական ջրերում բոլոր ձկնատեսակների ձկնորսության և վաճառքի իրավունքի ճանաչման համար: Կանադայի Գերագույն դատարանի 2011 թվականի որոշման համաձայն՝ «էուլախոնի յուղի վաճառքը *Lax Kw'alaams*-ի ցեղի մշակույթի հիմնարար տարրն է: Հետևաբար այն հանդիսանում է **նախնիների (տեղաբնիկների, արբորիգենների) իրավունք**, որն ամրագրվում է **Կանադայի 1982 թվականի Սահմանադրության ակտի 35-րդ հոդվածով**: Այնուամենայնիվ, նախնիների իրավունքը չի կարող լայն մեկնաբանվել և էուլախոնի ձկնորսության իրավունքը տարածել Խաղաղ օվկիանոսի

¹ Տե՛ս **Mukuka, G.S.** Indigenous Knowledge Systems and Intellectual Property Laws in South Africa. Էջ 94:

² «Մոմածուկ» անվանումը ծագել է նրանից, որ ձվադրման ժամանակ ձուկն այնքան յուղոտ է, որ մարմնի ընդհանուր քաշի 15%-ը յուղ է: Չորացնելու դեպքում այն կարելի է այրել որպես մոմ:

³ Տե՛ս <https://jurisprudence.reseaudialog.ca/en/case/lax-kwalaams-indian-band-v-canada-attorney-general/> [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]:

հյուսիս-արևմտյան ափի բոլոր ձկնատեսակների վրա: Էուլախոնից բացի այլ ձկների առևտուրը չափազանց քիչ էր և չէր կրում պարբերական բնույթ, ինչպիսի պայմաններում բոլոր ձկնատեսակների որսորդությունը և վաճառքը որպես նախնիների իրավունք չի կարող ճանաչվել և թույլատրվել»: Այսպիսով Գերագույն դատարանը մերժեց ճանաչել նախնիների տարածքում ձկների առևտրի ընդլայնված իրավունքը, սակայն հաշվի առնելով, որ մոմաձկան առևտուրը եղել է և մնում է տվյալ ցեղի անդամների մշակույթի մի մասը, վերջինիս դատարանը ճանաչել է որպես նախնիների իրավունք: **Իսկ R v Van der Peet¹ որոշմամբ** Կանադայի Գերագույն դատարանը մշակել է «**տարբերակիչ մշակույթի թեստ**»՝ որոշելու, թե ինչպես կարելի է սահմանել նախնիների իրավունքը, որը պաշտպանված է 1982 թվականի Սահմանադրության ակտի 35(1) կետով: Թեստն ունի հետևյալ կետերը՝ 1/ Դատարանները նախնիների իրավունքը քննարկելիս պետք է հաշվի առնեն բնիկ ժողովուրդների տեսակետը, 2/ պետք է հստակորեն պարզեն հայցի էությունը, որը ներկայացվում է՝ որոշելով, թե արդյոք հայցվորը ապացուցել է նախնիների իրավունքի առկայությունը, 3/ որպեսզի սովորույթը կամ ավանդույթը ցեղում գոյություն ունեցող պրակտիկա համարվի, պետք է կենտրոնական նշանակություն ունենա տվյալ հասարակության համար, 4/ այն սովորույթները և ավանդույթները, որոնք կազմում են նախնիների իրավունքները, պետք է շարունակական եղած լինեն և գոյություն ունեցած լինեն մինչև տվյալ ցեղի՝ արտաքին աշխարհի հետ շփումը:

Ի տարբերություն «նախնիների իրավունք»-ի, որի հասկացությունը ձևավորվել է նախադեպային իրավունքով, «բնիկ ժողովուրդների իրավունքներ» հասկացությունն ունի նորմատիվ իրավական հիմք: Այն սկզբնապես ամրագրվել է 2007 թվականի սեպտեմբերի 13-ին ընդունված՝ ՄԱԿ-ի «Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների հռչակագրով»²: Հռչակագրի 24-րդ հոդվածը սահմանում է նաև բնիկ ժողովուրդների ավանդական բժշկություն ունենալու իրավունքը: Մասնավորապես՝ Հռչակագրի 24-

¹ Տե՛ս https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/fr/item/1407/index.do?site_preference=normal [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]:

² Տե՛ս https://www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_fr.pdf [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]:

րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Բնիկ ժողովուրդներն իրավունք ունեն օգտվել իրենց ավանդական բժշկությունից և պահպանել իրենց բուժական գործելակերպը, ներառյալ հիմնական բուժիչ բույսերի, կենդանիների և օգտակար հանածոների պահպանումը»: Հոչակագիրը սահմանում է նաև ավանդական գիտելիքի նկատմամբ իրավունքը: Մասնավորապես՝ Հոչակագրի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է հետևյալը. «Բնիկ ժողովուրդներն իրավունք ունեն պահպանել, վերահսկել, պաշտպանել և զարգացնել իրենց մշակութային ժառանգությունը, ավանդական գիտելիքները և մշակութային արտահայտման ավանդական ձևերը, ինչպես նաև իրենց գիտական գիտելիքների, տեխնոլոգիաների և մշակույթի դրսևորումները, ներառյալ մարդկային և գենետիկական ռեսուրսները, սերմերը, դեղամիջոցները, գիտելիքները, կենդանական և բուսական աշխարհի վերաբերյալ գիտելիքները, բանավոր ավանդույթները, գրական ստեղծագործությունները, գծանկարները, սպորտային և ավանդական խաղերը և տեսողական և կատարողական արվեստը: Նրանք նաև իրավունք ունեն պահպանել, վերահսկել, պաշտպանել և զարգացնել իրենց մտավոր սեփականությունը նման մշակութային ժառանգության, ավանդական գիտելիքների և ավանդական մշակութային դրսևորումներում»: Չնայած հոչակագիրը չունի իրավաբանորեն պարտադիր ուժ, սակայն այն բնիկ ժողովուրդների իրավունքների զարգացմանն ուղղված փաստաթուղթ է: Բնիկ ժողովուրդների իրավունքները հանդիպում են նաև ՄԱԿ-ի այլ փաստաթղթերում, այդ թվում՝ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության թիվ 169 կոնվենցիայում և Կենսաբանական բազմազանության մասին կոնվենցիայում (հոդված 8j):

2017 թվականին ՀՀ-ում ներկայացվեց «Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը (Պ-1177-24.02.2017-ՄԻ-010/0)¹, որը, սակայն, մինչ օրս չի ընդունվել: Վերջինիս 24-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «Բնիկ ժողովուրդներն իրավունք ունեն դեղագործական

¹ Տե՛ս <https://www.gov.am/files/docs/2085.pdf> [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024], http://parliament.am/draft_history.php?do=showgoveval&ID=8606 [վերջին այցելությունը՝ 10.05.2024]:

ծեռնարկների և ավանդական բժշկական փորձերի, ներառյալ՝ դեղաբույսերի պաշտպանության, կենդանիների և կյանքի համար կարևոր հանածոների իրավունքի»: Իսկ 31-րդ հոդվածը սահմանում է. «Բնիկ ժողովուրդներն իրավունք ունեն պահպանել, վերահսկել, պաշտպանել և զարգացնել իրենց մշակութային ժառանգությունը, ավանդական գիտությունը և իրենց ավանդական մշակութային ձևերը, ինչպես նաև՝ նրանց դրսևորումները, գիտությունները, տեխնիկան և մշակույթը, ներառյալ՝ մարդկային և գենետիկ ռեսուրսները, ցանքատարածքները, դեղագործական ձեռնարկները, գիտելիքները սեփական բուսական և կենդանական աշխարհի վերաբերյալ, իրենց բանավոր ավանդույթները, գրականությունը, իրենց իմացություններն իրենց սպորտի և ավանդական խաղերի ասպարեզում, նկարչությունը և մանրակերտները, իրենց տեսողական արվեստները և թատերարվեստը: Համագործակցելով Բնիկ ժողովուրդների հետ՝ Պետությունները ձեռնարկում են արդունավետ միջոցներ, որպեսզի ճանաչվեն այդ իրավունքները և պաշտպանվեն իրականացման համար»:

Այսպիսով, նախնիների իրավունքը, որը միջազգային իրավունքում ձևավորվում է սկզբնականում որպես նախադեպային իրավունք, այնուհետև պետության կողմից որոշվում որդեգրել որպես ներպետական օրենսդրության մաս, բժշկական ավանդական գիտելիքը և դրանում կիրառվող գենետիկական պաշարները պաշտպանելու եղանակ է, որն առավել կիրառելի է հենց բնության մասը կազմող գենետիկական պաշարների և ավանդական գիտելիքի նկատմամբ: «Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի ընդունմամբ առաջին քայլը կարվի բնիկ ժողովուրդների իրավունքների/ նախնիների իրավունքի ճանաչման ոլորտում և ևս մեկ իրավական պաշտպանության մեխանիզմ կգործարկվի պաշտպանելու ՀՀ-ում ավանդական բժշկական գիտելիքը և գենետիկական պաշարները, որոնք դրա մաս են կազմում և պաշտպանվում են միայն այն ժամանակ, երբ հայտնվում են հազվագյուտ և ոչնչացման վտանգի տակ գտնվող բույսերի/կենդանիների ցանկում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Stanley, J., Williamson, T.** “Knowing How”. The Journal of Philosophy, Inc., 2001, Vol. 98, No. 8, <https://www.jstor.org/stable/2678403?origin=JSTOR-pdf>
2. **Filho, V.C., Meyre-Silva, C., Niero, R.** “Chemical and Pharmacological Aspects of the Genus Calophyllum”, Chemistry and Biodiversity, 6 (3): 313–327, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/cbdv.200800082>
3. **Գաբրիելյան Է.Ս., Սեդրակյան Ա.Վ.,** Դեղաբանական ու դեղագիտական տերմինների ռուսերեն-հայերեն-անգլերեն բացատրական բառարան: Երևան, «ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն», 2010:
4. **Андрей Иванов, Нурали Латыпов,** Авиценна. Канон биохакинга. – М.: изд. “АСТ”, 2018.
5. Զինական ավանդական բժշկության հիմնական հասկացությունների հանրագիտարան: Հատոր 1: Թարգմ. Ա. Աթաբեկյան: Ստեփանակերտ, «Ոգի-Նաիրի» հր., 2022:
6. **Բագրատ Եպիսկոպոս Գալստանյան,** Հայաստանի առողջապահական համակարգը: Պատմական, սոցիալական, բարոյագիտական և աստվածաբանական հայացքը. անցյալը, ներկան և հեռանկարը: Երևան, «Հայաստան» հրատ., 2021:
7. **Ստեփա Վարդանյան,** Հայաստանի բժշկության պատմություն. հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Երևան, «Քննասէր» հրատ., 2000:
8. **Ամիրդովլաթ Ամասիացի,** Անգիտաց անպետ: Միջնադարի հայ հռչակավոր բժշկարան: Երկրորդ լրամշակված հրատարակություն, Երևան, «Լուսաբաց» հրատ., 2020:
9. **Բունիաթ Սեբաստացի,** Գիրք Բժշկութեան: Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1987:
10. **Frédéric Obringer.** La médecine chinoise et la tentation du patrimoine. Perspectives chinoises, Armand Colin, 2011.
11. **Mukuka, G.S.** Indigenous Knowledge Systems and Intellectual Property Laws in South Africa.

12. <https://jurisprudence.reseaudialog.ca/en/case/lax-kwalaams-indian-band-v-canada-attorney-general/>

ПОНЯТИЕ “ПРАВА ПРЕДКОВ” И ТРАДИЦИОННЫЕ МЕДИЦИНСКИЕ ЗНАНИЯ КАК SUI GENERIS ОБЪЕКТ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация

Традиционные медицинские знания – это нематериальное культурное наследие народа, сообщества, передаваемое из поколения в поколение. Традиционные медицинские знания включают не только использование конкретных лекарств при конкретных проблемах со здоровьем, но и процедурные навыки изготовления лекарств. Чтобы защитить традиционные медицинские знания с правовой точки зрения, в первую очередь необходимо сформировать соответствующие правовые основы. Однако законодательство, защищающее традиционные знания, находится за пределами классических институтов права интеллектуальной собственности, поэтому их часто называют sui generis – „уникальными”, „единственными в своем роде”. Причина в том, что в случае традиционных знаний отсутствует основное требование к объекту авторского права, необходимость наличия автора (группы авторов). Что касается рассмотрения традиционных знаний как объекта классического патентного права, то условию о новизне объекта патентного права противоречит тот факт, что основная характеристика традиционных знаний – традиционность – передается из поколения в поколение. Именно поэтому правовая охрана традиционных знаний часто осуществляется путем разработки отдельного законодательства. Другим способом защиты традиционных медицинских знаний и используемых в них генетических ресурсов является признание их частью прав предков/прав коренных народов, согласно которым эти

народы имеют право владеть, пользоваться и распоряжаться ресурсами, существующими на их землях.

Ключевые слова: традиционные медицинские знания, объект интеллектуальной собственности sui generis, этнофармакология, биотраст, наследственные права/права коренных народов.

THE CONCEPT OF "ANCESTRAL RIGHTS" AND TRADITIONAL MEDICAL KNOWLEDGE AS A SUI GENERIS OBJECT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Annotation

Traditional medical knowledge is an intangible cultural heritage of a people, a community, transmitted from generation to generation. Traditional medical knowledge includes not only the use of specific medicines for specific health problems, but also the procedural skills of making medicines. In order to protect traditional medical knowledge from a legal point of view, it is first necessary to form appropriate legal bases. However, legislations protecting traditional knowledge are outside the classical intellectual property law institutions, so they are often called sui generis, "unique", "one of a kind". The reason is that the main requirement to be an object of copyright, the need to have an author (a group of authors) is absent in the case of traditional knowledge. As for considering traditional knowledge as an object of classical patent law, the fact that the main characteristic of traditional knowledge - traditionality - is passed down from generation to generation is opposed to the condition of the object of patent law being "novelty". That is the reason why legal protection of traditional knowledge is often carried out by formulating separate legislation. Another way to protect traditional medical knowledge and the genetic resources used in it is to recognize it as part of the rights of ancestors/the rights of indigenous peoples, according to which these peoples have the right to possess, use and manage the resources existing on their lands.

Keywords: traditional medical knowledge, sui generis object of intellectual property, ethnopharmacology, biotrust, ancestral rights/indigenous peoples' rights.

Հոդվածը հանձնված է խմբագրություն 12.06.2024 թ., տրվել է գրախոսության 21.06.2024 թ., ընդունվել է տպագրության 01.07.2024 թ.: